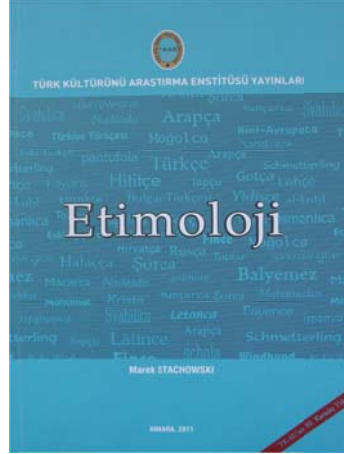

nın kaynakların ana dilinden değil de yapılan çevirilerden gerçekleşmesi de şüphesiz en büyük kayıptır.

Sonuç olarak, Karadeniz'in eski çağ tarihine ilgi duyan herkesin rahatlıkla yararlanabileceği ve okuyabileceği düşüncesiyle başta yazarımız olmak üzere katkıda bulunan herkesi içtenlikle kutluyorum.

Yararlı olması dileğiyle...

Erkan Hirik*

Marek Stachowski, *Etimoloji*,
Türk Kültürünü Araştırma
Enstitüsü Yayınları, 2011, An-
kara.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünün 50. yılını kutladığı şu günlerde bilimsel düzeyi yüksek olan bir eser daha enstitünün aracılığı sayesinde okuyucular ile buluştu.

Türklük Bilimine Polonya'da önemli hizmetler sunan Marek Stachowski bilindiği gibi "*Dolganischer Wortschatz*", "*Studien zum Wortschatz der Jakutischen Übersetzung des Neuen Testaments*", "*Dolganische Wortbildung*", "*Konsonantenadaptation Russischer Lehnwörter im Dolganischen*" gibi eserleriyle okuyucu karşısına çıkmıştır. Stachowski son olarak da Türkçe kaleme aldığı "*Etimoloji*" adlı eseri ile araştırmalarına bir yenisini daha eklemiştir.

* Okt, Nevşehir Üniversitesi Rektörlüğü,
NEVŞEHİR. erkanhirik@gmail.com

Eser toplam dokuz ana bölümden oluşmaktadır. Bu dokuz ana bölümün dışında *sunuş*, *önsöz*, *içindekiler*, *kaynakça*, *kısaltmalar* ve *söz dizini* bölümleri eseri teşkil etmektedir.

Stachowski bu eserin ne Türkçenin ne de başka bir dilin etimolojisine ait olduğunu belirtmektedir. Eserin amacı bir sözcüğün etimolojik tahlili yapılırken etimoloğun fikir silsilesi ile deliller toplama ve bu delilleri değerlendirme aşamalarını göstermektir. Bu açıdan eser çok zor bir iş olan etimolojik tahlilin yapılma esnasında neler ile karşılaşacağını göstermekte ve etimolojik tahlilin kuramsal yöntemlerini açıklamaktadır.

Stachowski eserinin ön sözünde dildeki herhangi bir sözcüğün kökenbilgisinin bu dilin tarihî sesbilimini öğrenmeden çözümlemenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Ayrıca bir kişinin kendi başına etimolojik araştırmalara girmesinin ne denli zorlu bir süreç olduğunu dile getirmektedir. Stachowski "*etimolojik sıradışlık*" adını verdiği etimolojik tahlilin üç aşamasından bahsetmiş ve bu üç aşamanın birinci aşamasının eserin muhtevasını oluşturduğunu belirtmiştir. Bu aşama Stachowski tarafından şu şekilde açıklanmaktadır: "*Genel etimolojik kurallar-bu aşamada öğrenci, kökenbiliminin sorun ve yöntemleri üzerine bilgi edinir ve başkalarının etimolojilerini anlayıp değerlendirmeyi öğrenir.*" Stachowski'nin bu sözlerinden eserinde genel olarak kökenbiliminin sorun ve yöntemleri üzerinde durduğu, özellikle belirli bir dilin kökenbilimi üzerine eğilmediği anlaşılmaktadır. Eserin birinci bölümü "*Etimolojinin Kavramı ve Özellikleri*" başlığını taşımaktadır. Bu bölüme *etimoloji*

sözcüğünün Eski Yunancada aldığı şekil ve anlam alanlarıyla başlayan Stachowski, bu sözcüğün Antik Yunanlılar arasında sözcüklerin *gerçek* yani *aslî* anlamını öğrenmek için kullanıldığını belirtmektedir.

Ancak Stachowski bazı sözcüklerin gerçek anlamlarını bulmanın çok zor olduğunu belirtmiş ve Türkçe "*iyi, oda*" gibi sözcüklerin etimolojik manasını anlamak için dil duygusuna dayanmanın yetmeyeceğini, bu sözcüklerin hem tarihsel hem de akraba dillerde var olan karşılıklarını öğrenmek gerektiğini bildirmiştir. Bununla beraber yazar *iyi* ve *oda* sözcüklerinin gerçek anlamlarını vermiştir. Yine bu bölümde Stachowski bir dilin sözcük hazinesinin bu dili konuşan ulusun kültür tarihini yansıttığını ve kültürel değişikliklerin dilde de izler bıraktığını belirtmiş ve yabancı sözcüğün aslî manasını anlamak için ise bu sözcüğün ait olduğu dildeki tarihini ve manasını öğrenmek gerektiğini belirtmiştir. Bu düşüncesini de örneklerle destekleyen Stachowski Türkiye Türkçesinde *Çarşamba* sözcüğünün etimolojisini ve kültürel izini göstermiştir.

Stachowski bazı sözcüklerin etimolojik anlamlarının kolayca gösterildiğini, bir kısmının zar zor gösterildiğini, bir kısmının ise aslî manalarının hiç gösterilemediğini belirtmiştir. Bu konuda eserin baştan sona keyifle okunmasını sağlayan sözcük hikayelerine bir yenisini daha eklenmiş ve *fayans* sözcüğünün anlamı gösterilmiştir. Stachowski eserinde bu bölümünde diğer bölümlerde de olduğu gibi farklı dillerden sözcüklerin etimolojik tahlillerini vererek düşüncelerini örneklendirmiştir.

Eserin ikinci bölümü “*Halk Etimolojisi*” başlığını taşımaktadır. Stachowski insanların çeşitli sözcüklerin -özellikle de kendi yaşadıkları yerin ve kendi adlarının- nereden türediğini merak ettiğini bu meraklarını da sezgisel olarak giderdiklerini belirtmiştir. Stachowski bu tarz bilgilerin sezgisel olduğu için yanlış olabileceğini belirtmiştir. Yazar halk etimolojisindeki çalışma mekanizmasını *kontradança* sözcüğü üzerinde göstermiştir. Halk etimolojisi süreçlerinin aşamalarını gösteren Stachowski bu tarz etimolojinin üç basamağını şöyle tanımlar.

i. “Yüzeysel benzerliklere, çağrışımlara dayanır. Nesnenin ve dilin tarihi ile filolojik bilgiler dikkate alınmaz.”

ii. “Halk etimolojisi yöntemsiz ve düzensizdir. Her kelime için ayrı ayrı etimolojik ilgiler, kaideler, değişimler bulunabilir.”

iii. “Halk etimolojisi sık sık kelimelerin ancak bir parçasını ‘açıklar’, öbür parçası ise anlamsız kalır. ‘Açıklanan’ mana ile gerçek nesne arasında hiç ilgi olmayabilir de.”

Tüm bunlarla birlikte Stachowski bir sözcüğün şeklinin halk etimolojisinde hiç değişmeden kalabildiği gibi insanların sözcüğün anlamını açıklamak için özel bir hikâye uydurabildiğini de belirtmiş ve bu hususta çeşitli örnekler vermiştir. Tüm bunlara rağmen hem şekil değiştirme hem de hikâye uydurma için kullanılan “*halk etimolojisi*” her ne kadar bilimsel olarak çok uygun görülmesi de hikâyeyi uydurmanın bir dereceye kadar açıklamayı bulmaya denk olması bakımından bilimsel etimolojiye yaklaştığı Stachowski tarafından vurgulanmıştır. Saussure’ün “*patolo-*

jik fenomen” dediği halk etimolojisine artık katı bakılmadığını belirten Stachowski halk etimolojisi sayesinde toplumun etimolojik ve dilbilimsel seviyesinin öğrenilebildiğini söylemektedir. Stachowski bu bölümde aynı zamanda “*ilhamlı etimoloji*” teriminden bahsetmektedir.

Stachowski eserin “*Ödünç Sözcükler: Ayırt Etme Ölçütleri*” adını taşıyan üçüncü bölümünde de bir dilin kendisine ait sözcüklerin alıntı olanlarla kimi zaman karışabileceğini belirtmiş, bu bağlamda karışan sözcüklerin farklı dillerden örneklerini vermiştir. Yazar bu bölümde alıntı sözcükleri ayırt etmenin ölçütlerini vermektedir. Bu ölçütler şunlardır:

- i. “Tarihi Ölçüt”
- ii. “Sesbilimsel Ölçüt”
- iii. “Tarihi ve Sesbilimsel Ölçütlerin Birleştirilmesi”
- iv. “Biçimbilimsel Ölçüt”
- v. “Anlambilimsel Ölçüt”
- vi. “Filolojik Ölçüt”
- vii. “Çaresizlik Ölçütü”

Stachowski alıntı sözcüklerin ayırt edilmesinde belirlediği bu ölçütlerin her birini ayrı ayrı açıklamış ve hepsi için çok dikkat çekici örnekler vermiştir. Özellikle birbirleri ile ilgisi yok gibi görünen çeşitli sözcüklerin tarihî süreç içinde nasıl değişim geçirdiğini göstermesi bakımından oldukça dikkate değer bir değerlendirme olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda yine bu bölümde dolaylı ve dolaysız sözcük kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü olan “*Ödünç Sözcükler: Adaptasyon*”da yabancı sözcüklerin alıcı dilin sistemine ses veya biçim olarak nasıl uyarlandığı konusuna değinilmiştir.

Bunlardan birincisi “*Sesbilimsel Uyarlama*”dır. Sesbilimsel uyarlama Stachowski tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Fonetik uyarlamanın özü şudur ki, insanlar dillerinin fonetiğine göre konuşup fonolojisine göre duyarlar. Bir yabancı, dilinin bir sözcüğünü bu dilin fonetiğine göre telaffuz ederse biz bu sözü kendi dilimizin fonolojisine uyarlayıp yine kendi dilimizin fonetiği ile söyleriz”.

Bu konuda Stachowski'nin Polivanov ve iki Japon öğrenci arasında geçen anekdotu bize aktarması konunun anlaşılabilirliğini daha da artırmıştır.

“Fonetik Uyarlama Değişmeleri” ise beş şekilde gerçekleşmektedir. Stachowski bu beş şekli örnekleriyle izah etmiştir. Bu bölümde son olarak *“biçimsel uyarlama”* konusuna değinilmiş ve yabancı bir sözcüğe alıcı dil kullanıcıları tarafından eklerin nasıl eklendiği gösterilmiştir.

“Ödünç Sözcükler: Araştırmanın Görkem ve Gölgeleleri” adını taşıyan beşinci bölümde ödünç sözcüklerin alıcı ve verici diller için önemi, özellikle alıcı dilin uyarlama yöntemlerinin belirlenmesi ve alıcı dilin gelişme yönlerinin kestirilmesi gibi konulara değinilmiştir. Stachowski bir sözcüğün kökenbilimsel açıklamasının o sözcüğün yazılışını da etkilediğini belirtmiş ve etimolojinin pratik önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca ödünç sözcük araştırmalarında tuzaklar olduğunu ve araştırmacının çeşitli dilleri bilmesi gerektiğini, özellikle de düzensiz, kuralsız değişimleri de hesaba katması gerektiğini söylemektedir. Yine bu bölümde *“mamut”* sözcüğünün diller arası geçişi ve şekil değiştirmesi verilmiş-

tir. Stachowski bir etimolojik inceleme esnasında ses ve biçimbilimsel ölçütlerin yanında sözcüğün filolojik kayıtları ve sözcük yapımsal verilerine de dikkat edilesi gerektiğini belirtmektedir. Almanca *rückwärtler* “geri yürüyen/dönen” terimi verici dilden çıkıp tekrar verici dile dönen ve bu esnada biçim değiştiren sözcükler için kullanılmıştır. Bu anlamda Eski Türkçe *“tegin”* (prens, şehzade) sözcüğünün önce Moğol diline geçip oradan *“tigid”* biçiminde alındığını daha sonra Osmanlı döneminde *“yigit”* biçiminde kullanıldığını bu bölümde görmekteyiz.

Eserin altıncı bölümü *“Zaman Derinliği ve Kökenbilimsel Sözlükler”* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde *“retrospektif”* denilen “geriye/geçmişe dönük” sözlükler ile *“prospektif”* denilen “geleceğe yönelik” sözlükler hakkında bilgi verilmektedir. Bu iki tarz sözlük madde başında bulunan kelimenin modern bir dile ya da bir proto dile ait olmasıyla ilgilidir. Sözlüğün maddebaşı eğer modern sözcüklerden oluşuyorsa Stachowski bu sözlüklere *“retrospektif”* denildiğini söylemektedir. Çünkü retrospektif sözlüklerin maddebaşının açıklamalarında sözcüğün tarihi geçmişine yönelik bilgiler verilir. Eğer maddebaşları sözcüğün eski biçimini veriyorsa maddenin açıklamasında geçmişten geleceğe doğru bir yön çizilir. Stachowski bu tarz sözlüklere de *“prospektif”* sözlük denildiğini belirtmektedir. Bazı sözlük yazarlarının maddebaşı olarak sözcüğün kökenini koyduğunu söyleyen Stachowski bu tarz sözlüklerde bir sözcüğün zaman içinde geçirdiği anlam değişimlerinin daha iyi anlaşıldığını belirtmekte ve bu değiş-

melerin genel kurallarının daha iyi anlaşıldığını söylemektedir.

Stachowski bazı sözcüklerin kısa ömürlü olduğunu söylemekte bu yüzden bazı sözcüklerin her iki tarz sözlüklerde de yer alamadığını belirtmektedir. Bu nedenle yalnızca bazı yüzyılların sözcüklerini de içeren etimolojik sözlüklere de ihtiyaç olduğunu söylemektedir.

Bu bölümde yine Türkçe sözcüklerin retrospektif araştırmaları yapılırken karşılaşılan sorunlardan bahsedilmiştir. Bu sorunların başında da Eski Türkçe döneminin homojen bir dil olmayışı tam aksine bu dönemde farklı Türk ağızlarının çeşitli öğelerini içeren yapay bir dil olması gösterilmektedir. Bu bölümün sonunda bir sözlüğün büyüklüğünü ve zaman derinliğini belirleyen tek bir kural olmadığını ve bu nedenle tercih edilen her tür sözlüğün iyi veya kötü olabileceği belirtilmiştir.

Stachowski "*Etimolojileri Değerlendirme Kuralları*" adını verdiği yedinci bölümünde bazı ölçütler vermiş ve bu ölçütlerin sözcüğün etimolojisini değerlendirmede nasıl kullanılması gerektiği hakkında örnekler ile açıklamalarda bulunmuştur. Bu ölçütler şunlardır:

- i. "*Herhangi bir sözcük eşitliği etimoloji değildir.*"
- ii. "*Bütün ses ve biçimbilimsel öğeler açıklanmalıdır.*"
- iii. "*Net olmayan semantik değişmeler kültürel etkenler ve (veya) başka dillerde var olan paralel örneklerle desteklenmelidir.*"
- iv. "*Bir anlamsal grubu oluşturan sözcükler çoğu kez bir ve aynı biçimbilimsel modele göre yapılır (örn. Türkiye Türkçesindeki yemeklerin -ma ekli adları, dolma, sarma,*

kıyma, dondurma gibi). Bu modeli bulup sürekli göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Modele uymayan sözcükler ise özel olarak açıklanmalıdır."

v. "*Bir etimolojide birden fazla sıradışı fonetik, morfoloik veya semantik olay veya süreç söz konusu ise bu etimoloji büyük bir ihtimalle tam ve doğru değildir.*"

vi. "*Etimoloji bir birleşimsel bilim dalıdır. Onun için, bir kökenbilimcinin vardığı sonuçlar, başka bilimlerin sonuçlarına ters düşemez.*"

Stachowski eserinin sekizinci bölümünde "*Kökenbilimcinin Çalışma Aşamaları*"nı incelemektedir. Bu aşamalar şunlardır:

- i. *Filolojik verileri tarayıp toplama*
- ii. *Karşılaştırmalı verileri tarayıp toplama*
- iii. *Biçimbilimsel analiz*
- iv. *Anlamsal ilişkiler*
- v. *Kelimenin tarihi*
- vi. *Etimolojinin doğruluğu*
- vii. *Etimolojiyi tahrir etme*

Bu başlıklar yine alt gruplara ve alt sorulara ayrılarak bir sözcüğün etimolojisi yapılırken araştırmacının izlemesi gereken yollar yalnız bir dile dayandırılmadan açıklanmaktadır. Bu anlamda eserin bu bölümünü etimolojik tahlil hangi dile ait sözcükte yapılırsa yapılsın, bu aşamalar, araştırmacıların izlemesi gereken yolları göstermektedir.

Eserin dokuzuncu bölümü "*Ek Bilgiler: Etimonun Anlamı ve Manası. 'İzosemantizm' Yöntemi*" başlığını taşımaktadır. Stachowski bir etimonun ilk ve lafzî anlamına genellikle '*etimolojik mana*', proto-dilde gerçekte kullanılan anlamına ise '*ilk*

anlam’ veya *’aslı anlam*’ denildiğini belirtmekte ve ilk olarak bir kelimenin etimolojik anlamı ile aslı anlamının farkına değinerek verdiği *“kabar”* sözcüğü ile bu durumu örneklendirmektedir.

Stachowski anlamsal değışmelerin çoğu kez ilginç bazen de komik olabildiğini belirtmekte ve buna rağmen anlam değışmelerinin ses değışmeleri kadar düzenli olmadığından önceden varsayılamadıklarını belirtmektedir. Bu duruma karşın bazı dilbilimcilerin anlamsal değışmelerin kurallarını bulmaya çalıştığı Stachowski tarafından belirtilmektedir.

Yine bu bölümde *“İzosemantizm”* yani *“anlamsal gelişimin paralelliği”* kuralından bahsedilmekte ve Rus dilbilimci V. P. Starinin’e ait iki madde gösterilmektedir.

i. *A ve B sözcüklerinin anlamları arasındaki nispet, C ve D sözcükleri için de geçerli oluyorsa C ve D sözcüklerinin birbiriyle akraba olması oldukça kesindir.*

ii. *A kökünden türetilmiş bir sözcük iki anlamlı olup bu anlamlar arasındaki nispet C ve D sözcükleri için de geçerli oluyorsa C ve D sözcüklerinin birbiriyle akraba olması katıyen doğru ve kesindir.*

Kitabını bu konuyla sona erdiren Marek Stachowski’nin eserinin yalnızca Türklük Bilimi ile ilgilenenlerin değil, dil ile ilgilenen özellikle de *“etimoloji”* ile ilgilenen herkesin faydalanabileceği bir eser olduğunu belirtmek gerekir. Zaten Stachowski eserinin ön sözünde *“bu kitap Türkenin ne de başka bir dilin etimolojisine aittir. Eserde hedeflenen amaç, bir etimoloğun fikir silsilesi ile deliller toplayıp bunları ortaya koyma yön-*

temlerini anlatmaktadır” diyerek bu durumu ortaya koymaktadır. Stachowski eserinde sadece etimolojinin ne olduğunu anlatmamış ve etimolojik tahlil esnasında izlenilmesi gereken yollardan, karşılaşılabilecek ilginç durumlara kadar birçok konuya değinmiştir. Eser etimoloji hakkında fazla bilinmeyen gerçekleri araştırmacılara sunduğu gibi verdiği örnekler ile bu gerçekleri tanıklamaktadır. Bununla birlikte çok sayıda dilden verdiği sözcük örnekleri ile bir sözcüğün farklı diller arasında nasıl anlam ve şekil değıştirdiği, hangi hikâyelere sahip olduğu verilmiştir. Bu da eserin ne denli titiz bir araştırmanın ürünü olduğunu göstermektedir.

Bilimsel düzeyi oldukça yüksek olan bu eseri bilim âlemine sunduğu için öncelikle Marek Stachowski’ye ve bugünlerde kuruluşunun 50. yılını kutlayarak nice bilimsel eseri bizlere sunduğu gibi bu eseri de bize sunan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsüne ne kadar teşekkür etsek azdır.